

Mª Teresa Alvajar:

“Aínda vivo no desterro”

CARME VIDAL LAXE

XOÁN CARLOS GARRIDO COUCEIRO

A nosa historia está escrita na biografía de Mª Teresa Alvajar. Desde o seu nacemento na Coruña de 1922, os grandes acontecementos deixan pegada na súa vida atravesada por exilios e desgarramentos. Filla do xornalista e político republicano César Alvajar e da galeguista Amparo López Jean, o golpe militar pon fin á súa infancia feliz. Desde entón, a familia comeza unha peregrinaxe que os separará para sempre. Pasou polo cárcere da Coruña e polo desterro e soñou durante moitas noites nunha volta a Galiza que xa nunca se daría. Mª Teresa Alvajar ten a memoria viva e sorprende co seu entusiasmo galeguista cada vez que volve á Terra. O “Viva Galiza Ceibe!” pronunciado por ela con entusiasmo na intervención na homenaxe Mulleres con memoria, organizada pola Consellaría de Cultura e Deporte en abril de 2007 no Teatro Principal de Compostela emocionou a todos os asistentes. Este verán tivemos oportunidade de conversar con ela, poucos días despois de ter recibido en Pontevedra o Premio Día da Galiza Mártir polo seu labor na recuperación da memoria histórica.

– **Vostede provén dunha familia burguesa e republicana. Que lembranzas ten da súa infancia na Coruña?**

Lembro unha casa na Cidade Vella, ao lado da Colexiata de Santa María. Esa casa téñoa gravada dentro de min, nunca a esqueceréi, tiña algo especial. Cando volvíñ despois de trinta anos fóra de Galiza, o primeiro que fixen foi ir vela por fóra. Quedei mirando e era como se vise todas as habitacións, unha por unha, a miña avoa sentada nunha butaca, coa ventá aberta mirando para a rúa... aquela casa ten moitas lembranzas. Nunca a esqueceréi. Logo fomos vivir á rúa Panadeiras, viciños de Casares Quiroga, e alí foi cando veu todo o mal que tivemos enriba. Aquela casa trouxo moi mala sorte.

– **Quen compartía esa casa?**

Os catro irmáns, meus pais e miña avoa por parte de nai, que fora mestra nunha aldea, en Vilaboa (Culleredo), onde nacera miña nai. Era unha persoa moi avanzada. Lembro que cando foran os sucesos de Asturias fun con ela cobrar a pensión que lle daban como mestra xubilada e vin que nun momento cruzou a rúa sen que eu soubera por que. Un amigo que andaba por alí preguntoulle onde ía e ela díxolle que non quería atopar con asasinós. "Os que nos salvaron, Adela, os que nos salvaron!" dixo o outro. Eu comecei a ver o que estaban a facer os fascistas e o seu labor de toupas contra a República.

– **De onde lle viña o apelido Jean?**

De orixe francesa. Era Adela de Jean pero ela quitou o "de". Non lle interesaba nada.

– **Que actividade tiñan os seus pais?**

Meu pai traballou na *Voz de Galicia* e no Concello da Coruña. Despois era presidente do Ateneo Republicano e de Unión Republicana. Primeiro era radical, do partido de Lerroux, pero cando este fixo o goberno, lembro que me dixo que publicara no xornal que xa deixara

de ser radical. Logo, cando se fundou, fíxose do partido de Martínez Barrio. Viñeron as eleccións do 36, que se gañaron limpamente, e meu pai fixo poñer a bandeira republicana no balcón da casa. Lembro dúas nenas da miña idade que dicían: "non importa porque os militares van implantar a ditadura". Quero dicir que, se elas facían ese comentario é que o oían na casa, que a cousa xa se estaba cocendo.

– **A súa nai tamén tiña actividade política como militante galeguista.**

Miña nai foi dos Irmandiños primeiro e logo a primeira afiliada ao Partido Galeguista na Coruña, na agrupación feminina no ano 35. Era republicana pero, por riba de todo, galeguista. Entre os dous había un respecto mutuo.

– **César Alvajar era republicano e anticlerical pero non galeguista. Logo evolúe e acaba sendo representante do galeguismo no exterior.**

Non é ben así. El dicía desde o comezo que non o tiñan por un dos bos e xenerosos pero si era galeguista. Fixo a campaña do Estatuto e traballou por todo iso.

– **Amparo López tiña ideas moi avanzadas.**

Era unha muller moi libre, que loitaba polo voto das mulleres. Niso, mesmo meu pai tiña receos pero logo convenceuse de que os homes e as mulleres tiñan que ter os mesmos dereitos. Miña nai era a primeira muller bacharel da Coruña. Estudara tamén música e francés e era galeguista dos pés á cabeza. Ademais, conviviu varios anos co meu pai antes de casar e só o fixeron polos seus fillos e despois de que nacéramos.

– **Foi quen promoveu que as súas fillas tivesen tamén estudos?**

Eu tiña menos, pero Amparo si. Ana María deixara os estudos porque lle tiraba o violín. Tocara na Orquestra Sinfónica da Coruña de violín primeiro. Miña nai e Amparo tocaban o piano.

Amparo e María Teresa na Coruña no 1935. A estes anos felices seguiron a guerra, a cadea, o exilio dunha familia leal co seu país

Diversos momentos da vida de María Teresa.
No 1935 (a república), no 1942 (a ocupación nazi)
e logo cos seus fillos Margarida e Rafael.

– **Acórdase de Castelao naquela época?**

Lembro que cando se topaba coa miña nai pola rúa dábanse unha aperta e dous bicos e saudábanse cun “saúde irmán” que era chocante para moita xente, tratándose dunha muller. Queríanse moito. Lembro a Castelao cando deu o mítin do Estatuto Galego na Coruña. Daquela había dous teatros, o Rosalía de Castro e o Linares Rivas. Falaron nun deles e no outro había altavoces para que a xente escoitara. Nese acto intervirá tamén meu pai. Eu sempre ía aos seus mítins.

– **Como se viviu a República na súa familia?**

Con moito entusiasmo. Meu pai desde que se proclamou a República foi sempre o secretario do alcalde.

– **Que idioma se falaba na súa casa?**
O castelán, pero miña nai de pequena falaba só galego. A xente criticaba a miña avoa por deixala falar galego pero ela dicía que estaba moi ben así.

– **Despois marcha para Soria cando nomean a seu pai Gobernador Civil. Imos miña nai e eu. Ana María e Javier quedan na Coruña. Meu pai non quería ir de gobernador. Xa o quixeran nomear para Valencia e Pontevedra e rexeitara. Logo aceptou o de Soria e pediulle a miña nai que fosemos con el. Alí estamos moi pouco tempo, non foron máis de quince días.**

– **Falamos do tempo no que se desenvolve o golpe militar. Non vivían con temor?**

Non pensabamos que todo aquilo puidese pasar. Cando se proclamou en Soria o estado de guerra, meu pai quedou no goberno todo o que puido, en contacto con Madrid para ter noticias dos acontecementos. En Soria só había uns poucos gardas de asalto e gardas civís. Daquela lembro que o tenente coronel da garda civil se puxo de acordo coa columna de fascistas que viña sobre Soria. Viñeron ao despacho de meu pai proponéndolle matalo e el non autorizou aquel asasinato. Iso chegou aos seus oídos e foi o que nos salvou porque obrigou a meu pai a saír de Soria. El pensaba que era tan sinxelo como deixar entrar ao gobernador de Franco e darlle os poderes. Meu pai dixo que non abandonaba, que se non había forza maior el non marchaba. O tenente contestoulle: “esa forza maior son eu”.

– **Cando se decatan da gravidade do momento?**

Creo que nunca. Non percibín medo porque había esperanzas de gañar. Temor, intranquilidade, desasosiego... pode ser. A miña nai era moi optimista e sempre tiña na boca a frase: “cando volvamos a Galiza...”. E nuncaolveu.

– **Despois de Soria cara onde se dirixen?**

A meu pai danlle un posto na Xunta de Defensa e de aí transládano a Valencia co goberno.

– **Pero antes paran en Madrid, onde se atopan coa súa irmá Amparo.**

CÉSAR ALVAJAR: A VOZ DE GALIZA EN EUROPA

César Alvajar, sentado rodeado da súa familia en París

César Alvajar Diéguez (1892-1965), empregado municipal e xornalista, político republicano coruñés afecto ó Partido Republicano Radical, polo que foi candidato nas eleccións constituíntes de 1931, dirixiu o Casino Republicano da Coruña e o semanario *Adelante*, amais de exercer de secretario de Manuel Iglesias Corral (alcalde en 1932-34). En 1934 converteuse, xunto co médico lugués Vega Barrera, nun dos líderes do partido Unión Republicana en Galiza. Durante a Guerra Civil, ocupou o cargo de subsecretario do Ministerio de Propaganda no Goberno Negrín. Exilado en Francia, onde dirixiu as revistas *La Nouvelle Espagne* e mais *República*, órgano de Acción Democrática Republicana Española, en decembro de 1957 foi nomeado delegado do Consello de Galiza en París.

Castelao levará unha boa impresión del na súa frustrante etapa no goberno da República no exilio e así llo confesará aos demais galeguistas. Nunha carta a Alfredo Somoza di: “Penso tamén en Cesar. Parece mentira que se porten con él como se portaron. Advírtoche que eu evitei que lle fixesen unha falcatrada no tempo de Giral. Por eso che perguntei, pois a min parecíame que non-o ían admitir máis e que as promesas que lle facían eran finxidas. Esas economías d-agora comprendo ben, pois sei a cuantía dos fondos de que dispoñían cando caíu Giral. Dille a César que sinto no corazón este contratempo, e dalle un abrazo meu e saúdos de Virxinia que se lembra moito d-él. E cómo non imos lembrarnos, se él foi tan bo amigo ahí, onde tan poucos atopamos...”

Noutra carta máis explícita fai referencia a súa aposta por Alvajar: “Xa pensamos en César Alvajar. En Franza hai tres deputados galegos e non contamos con ningún d-eles, nin con Portela. Alí hai un tal Plá, galeguista, que somentes serve para armar líos —ese foi sempre o seu oficio— i estou seguro que líos armaría a César. Temos, de por parte, a Lister e os seus partidarios galegos (César non se pudo librar d-esta nefasta influencia). O ano que pasei en Franza fíxoseme interminabel a causa dos maquiavelismos dos comunistas, que

contaban co apoio do pequeno grupo galego que alí eisiste. O Plá está entregado a Lister e non cesa de escribir ao interior contando mentiras, inxuriando e calumniando a todos cantos non lle fagan caso a él. Foi por esto que eu fun o único Ministro que non tiña segredario. Pero, a pesares de todo elo, César Alvajar podía prestarnos un gran servizo e podíamos, de paso, axudalo.

Para eso vou a esplicarche o plan que estamos estudando. Como xa che dixen máis arriba, o movemento federalista europeo ocupa a nosa atención e o discurso de César na Sorbonne, falando en nome de Galiza merece o noso sincero aplauso. Será ben observar que os comunistas están fora do movemento federalista europeo e César Alvajar arrédase deles pol-o feito de ser federalista e levar a voz de Galiza n-esa custión. Pois ben; pensamos dirixirnos ao goberno vasco e ao Presidente catalán (que é o único que queda do goberno de Cataluña) a fin de entendernos con eles para aitar conxuntamente, en nome dos tres povos, no movemento federalista europeo.

Propoñeremos a constitución d-un soio Comité federalista ou a constitución de calisquer outro órgano representativo dos países autónomos de Hespaña, a fin de proclamar ante Europa os nosos ideais federativos dentro do Estado a que pertencemos, pois, en verdade, mal pode ofrecer ningunha garantía de armonía exterior un Estado que se nega a armonizar a súa propia diversidade nacional.”

Finalmente reproducimos o treito da carta de Suárez Picallo, o 31 de agosto de 1958, en nome do Consello de Galiza, se dirixe a Cesar Alvajar a respecto do movemento federalista europeo, do que xa falaba Castelao, e as relacións cos do interior: “Eiqué en Buenos Aires hai unha especie de ‘filial’ do movemento, mellor dito, do Consejo Federal Español, do que forma parte como galego o Presidente da Comisión de Facenda do Consello de Galicia, don Manuel Puente. Mais como todas as cousas españolas de eiqué é unha cousa morta, inerte, ou, como dis ti “inoperante”. Por eso queremos que ti ahí revivas o tema para aitar de cheo. Mentristanto quedas plenamente autorizado para aitar no noso nome, e ternos informados, para nos aitar en todo dacordo ás tuas suxerencias.

DO *INTERIOR DE GALICIA*: O teu fillo Xavier está levando maravillosamente os traballos de enlace con xente de Galicia. Estou preparando un informe sobre o Consello de Galicia -o que é, o que significa, o que fai e o que quer facer- para que el o faga circular no interior. Dille eso de parte miña e dille tamén que coidamos que o *centro de enlaces* con Galicia debe ser París, e debe estar nas súas mans, fóra da correspondencia persoal que eu poida ter desde eiqué. O grupo con quen nós tiñamos relacións —d-arredor de ‘Galaxia’— é tamén inerte ou “inoperante” —góstame a palabra— e, como ti dis, está na figueira. Que siga no ‘cultural’, que neso —soio neso— esta moi ben! No outro non ven unha!”

Galeguistas velando o cadaleito de Antón. Enriba identificamos a Elvira Bao (á esquerda) e nai de M^{ra} Teresa, Amparo López Jean

Amparo estaba no fronte de enfermeira e volvémonos ver cando ven a Madrid. Ela marchara con Casares Quiroga, ao gañar as eleccións, cun posto no ministerio. Despois estivo no servizo de espionaxe republicano. De aí debeu ser a confusión cando me meteron no cárcere e me acusaban de espía. Ese tempo en Madrid foi difícil. A meu pai acabóuselle o diñeiro e a min acolleume un masón, polo que estiven separada de meus pais. Pasei por varias casas até que meu pai tivo emprego e puiden ir vivir con eles. Ao pouco de partir o goberno a Valencia marchou Amparo e logo fomos nós.

– **En Valencia é onde casan Amparo Alvajar e Arturo Cuadrado.**

Con Castelao de testemuña de voda. O casamento celebrouse no palacio de xustiza e estaba cheo. Foron de viaxe de noivos a Denia, que era o lugar de orixe de Arturo, e leváronme con eles.

– **Que actividade política lembra de seus pais en Valencia?**

Meu pai non saía de casa. Dedicábase a escribir artigos que saían no *Mercantil Valenciano*. Miña nai e eu iamos todas as tardes a un café da rúa da Paz e atopabámonos cos galegos que pasaran ao noso fronte a seguir loitando pola liberdade. A miña nai preocupábase o que pasaba en Galiza. En Valencia viamos a Castelao, a Suárez Picallo... lembro un bombardeo monstruoso e tamén a imaxe da miña nai desescombrando unha perrucaría que estoupara cuns nenos dentro. Ela estaba tirando o escombro, chorando e dicindo "meus fillos, meus fillos". Miña nai traballou como mestra en Manises. Alí estivemos bastantes meses. Eu marchei a Barcelona con Arturo e Amparo e miña nai quedou en Valencia. Ela pasou a Barcelona a víspera do día que pecharon a estrada que chegaba de Valencia. Pasou cun galego chamado Martín Ferreiro que quedou na nosa casa. Logo morreu no campo de exterminio de Mauthausen.

– **Nese tempo en Barcelona, tiñan en mente a volta a Galiza?**

Nunca pensamos que ían tomar Barcelona. Miña nai sempre dicía: "cando gañemos a guerra...". Para min, a nivel persoal, non foi unha época mala porque alí foi onde estiven con Elixio, pasei un tempo precioso porque el foi o amor da miña vida. Logo pasaría moitos anos sen velo.

– **Como coñece a Elixio Rodríguez?**

No Partido Galeguista. Miña nai era secretaria do PG en Barcelona, con Suárez Picallo como presidente. Castelao tamén viña de cando en vez. lembro que tiña a cara moi triste. Os galeguistas tiñan un local e alí iamos polas tardes. Teño o recordo dun acto de Galeusca no que falaron vascos, cataláns e galegos defendendo a unidades dos tres. Ese acto fora na Casa de la Dona.

– **Os primeiros que marchan de Barcelona con destino Franza son Amparo e Arturo.**

Son. Papá traballaba nunha axencia de prensa e chamouno o xefe para dicirlle que non había perigo. Pediu-lle que continuara dando as noticias porque, se pasaba algo, xa lle mandarían un auto para sacar á familia de Barcelona. Ese auto nunca chegou.

– **Pero eles conseguen tamén atravesar a fronteira francesa.**

Porque os empurro eu. Cando vexo que o auto non chega e percibo o que está pasando obrígoos a marchar. Eles tiñan reparos polas maletas, polas cousas e a documentación que tiñan pero eu asegúreilles que me faría cargo de todo. Daquela xa era difícil saír de Barcelona. Había uns trens que saían da praza de Catalunya para a fronteira pero eles xa non os deron collido. Foi cando miña nai viu un camiión con militantes da CNT e parouno para pedir-lle que os levaran. Dalí foron para Girona, onde estaba Elixio.

Miña nai tiña un soño que se lle repetía sepre e era que, canto máis camiñaba, máis se afastaba de Galiza. E parecía que o soño se cumpría. En Franza, ela foi dar no campo de concentración de Argelés sur Mer onde vivían todos apiñados e a xente morría co frío, coas feridas ou coa fame. Cando meu pai conseguiu sacar a miña nai do campo de concentración, foron para Normandía, onde traballaban facendo uniformes para os soldados nunha fábrica de tecidos.

– **Vostede, en cambio, decide regresar á Coruña.**

Toda a miña ilusión era volver á Terra. Atopei nas Ramblas un soldado galego que resultou ser afillado dun amigo de meu pai e ofreceuse a levarme. Primeiro metérame nunha oficina de Falanxe para conseguir un dos bonos que xestionaban para que as persoas puideran volver aos seus lugares de orixe. Fixenme con un pero era difícil coller un deses trens co cal apañei un de pasaxeiros escondida tras un capote militar, facéndome pasar por home, porque non levaba nin documentación, nin cartos, nin nada. Tardei cinco días en chegar á Coruña.

– **Cada un dos catro irmáns ten, nese momento, unha situación difícil e diferente.**

Cando terminou a guerra non había dúas persoas da miña familia no mesmo sitio. Javier estaba escondido porque pasara ao fronte Republicano e xa non puido chegar onda nós. Estaba perseguido por desertor e tivo que agocharse nunha aldea. Cada quen escribía preguntando polo resto e ninguén sabía de todos. Eu, cando cheguei á Coruña, estiven controlada e perseguida. Veu un mozo a facerme preguntas de Barcelona e miña irmá Ana pediulle que me deixara, que estaba moi cansa. Despois veu un policía de Burgos coa acusación de que era roxa e presidenta de checas. Entrevi entón un amigo de meu pai que pediu que me trataran con consideración porque, de non ser así, tería andado de cárcere en cárcere.

Teresa participou xunto coa súa nai na intensa actividade que os galegos tiveron en Barcelona durante a guerra. Castelao será a figura que sobranceiramente planeará ao redor de todo o que se fai a prol da causa da nosa Terra que daquela era tamén a causa da República

A esquerda unha publicación que dá conta das actividades dos republicanos galegos en Francia e nas que tivo un papel relevante o pai de Mª Teresa, Cesar Alvajar

Homenaxe ás mulleres represaliadas polo franquismo. M^{ra} Teresa intervívira para lembrar ás súas compañeiras da cadea da Coruña.

– **Tardan moito en detela?**

Non. Viñeron seis gardacivís a casa a determe. Mira, tan pequena, tan pouca cousa e que medo tiñan de min! Leváronme ao cuartel e alí estiven desde as dez da mañá ate as seis da tarde tomándome declaración. Preguntábanme polo meu pai, porque pensaban que estaba agochado, e tamén pola miña nai. Convencino de que estaba fóra e os gardas dixeron que non había nada contra min pero leváronme aos militares que foron os que me mandaron ao cárcere. Non chorei, non lles podía dar ese gusto.

– **Coincide con moitas presas políticas?**

Lembro a Esther Casares, a Otilia Balboa, a Elena que era unha muller de Santiago casada con Alfredo Caamaño, unha que estaba mala dos ósos e tamén se me ven á cabeza outra que se chamaba Laura, á que lle mataran ao seu compañeiro por comunista. Acórdome dela porque cada vez que Franco ía á Coruña ela entraba no cárcere.

– **Que lembranza ten do cárcere? Estivo dentro cinco meses, non?**

Estiven. Lembro que me levaron para o calabozo un mes porque unha tarde me deu por cantar unha canción coa letra da Xoven Guardia e cinco persoas máis cantaron conmigo, cinco comúnes. Cando rematamos veu o xefe da sección a preguntar quen cantara e unha que se chamaba Antoñita, que estaba na cama, dixo que ninguén. Entón contestou: “Se non foi ninguén, este ala ao completo queda cas-

tigada sen patio e sen comida da rúa”. Cando oín iso acuseime, dixeran que fora eu, porque non quería que castigaran a ninguén. Alguén denunciou a dúas máis e nos meteron no calabozo. Estiven alí un mes, manténdome cun rancho que era incomíbel.

– **A súa cidade de nena desmoroñárase. Da súa familia só quedan na Coruña dúas mulleres novas, sen grandes recursos económicos e perseguidas polo réxime. A tranquilidade de antes convértese agora nunha situación tremenda.**

Pasamos a depender doutros que nos acollen. Miña irmá, cando eu volví de Barcelona, estaba a vivir cunha muller que fora neneira de meu pai. Cando eu saín do cárcere metémonos na casa dunha muller que pertencera á Agrupación Republicana Feminina, Adela, muller de Antonio Mejuto, ao que expulsaran do concello por republicano. Esa señora, que case non tiña para a súa familia, acolleunos a miña irmá e máis a min, e tamén foi a que agochou ao meu irmán, que estaba perseguido.

– **Cando marchan para Franza?**

Miña irmá comeza a tramitar a documentación e, ao comezo, néganlle os pasaportes. Cando os conseguimos comezamos a viaxe o 14 de abril de 1940 que saímos da Coruña ás vinte horas rumbo Franza pola fronteira de Irún. Chegamos a París e fumos á masonería -meu pai era masón- para pedir axuda co fin de chegar a Normandía, onde estaban meus pais. Quedamos unha semana en París.

AMPARO, ANA MARÍA, Mª TERESA. TRES ALVAJAR CON HISTORIA

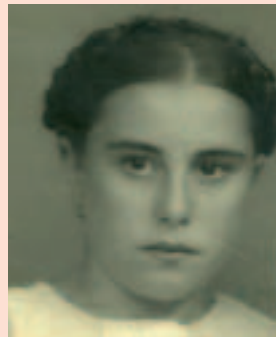
Amparo López Jean

Amparo Alvajar López

Ana María Alvajar López

Mª Teresa Alvajar López

Andada a década dos noventa, uns poucos pero sorprendentes datos puxéronnos sobre a pegada de Amparo Alvajar López. Daquela, a que fora funcionaria internacional en Europa, tradutora e autora e directora teatral, vivía retirada nun caserón en Monçao, ao outro lado do Miño pero coa mirada posta na Galiza á que nunca regresou. Filla de César Alvajar e Amparo López Jean, Amparo nacera o 8 de agosto de 1916 na Coruña, cidade na que desenvolvería a súa primeira formación e na que quedaría marca da súa modernidade e do seu vivir libre. Colaboradora de Casares Quiroga, marcha con el a Madrid, onde se establece antes do golpe militar que fai que se desprace a Valencia, cidade na que casa con Arturo Cuadrado para logo marchar a distintas cidades francesas e embarcar no Massilia

rumbo ao exilio bonaerense. Antes de baixar daquel barco, Amparo ten un aborto pouco despois da morte nun refuxio francés da súa filla de meses vítima dunha pulmonía. De Amparo Alvajar escribira Luis Seoane: "Cunha obra moi disgregada polas circunstancias, é unha das mulleres de formación intelectual máis traballada da Galiza de hoxe e unha importante escritora, con obra feita e tamén espallada nunha e outra cidade, Bos Aires, Nova York, París, Xenebra". Na busca de Amparo Alvajar demos con Ana María, residente entón en Madrid e autora despois do libro *Notas sobre Amparo Alvajar, exiliada gallega* (Edicións do Castro, 2000), un volume que recolle a súa obra dramática e un conxunto de extraordinarias cartas da escritora.

A procura de Amparo abriunos a porta de Ana María, unha muller miuda e nerviosa que, nos seus últimos anos só tiña dous obxectivos vitais: ver publicadas as súas memorias e traer os restos dos seus pais á Coruña, como nos diría nun encontro nunha tarde de inverno en Madrid. O primeiro desexo poderíao ver en vida. Edicións do Castro tira do prelo no 2002 as súas memorias *Soltando lastre*, un relato da súa vida polo que transita toda a familia Alvajar e no que aparece, con presenza propia, Mª Teresa, a máis pequena dos irmás, sobre a que Ana María deita no libro o seu afán protector, en especial cando a cativa padece o cárcere da Coruña e cando, despois, deciden fuxir as dúas cara Franza. Violinista e escritora, Ana M^a mantiña o orgullo de familia burguesa xunto á necesidade de xustiza por todo o sofrimento que os seus tiveron que padecer. Nas últimas conversas confesaba que non quería morrer sen que César Alvajar e Amparo López Jean descansasen para sempre en Galiza. Infelizmente, Ana María non puido conseguir ver cumprido o seu segundo desexo. Morre poucos días antes de que, en xaneiro de 2006, as cinsas de seus pais descansasen para sempre en San Amaro, o cemiterio coruñés que ela tamén elixiu para ser enterrada. Nese acto tan agardado ao que Ana María non pode xa asistir, Mª Teresa aparece como a última testemuña da historia das Alvajar. Alá está ela na imaxe dun acto histórico, recibindo na súa cidade corenta anos despois, a memoria de seus pais, as últimas cinsas daqueles César e Amparo que abridan na Cidade Vella unha casa feliz que Mª Teresa Alvajar López non esquecerá xamais.

Cando cheguei a Normandía miña nai dixo que era mellor que traballara eu no seu lugar na fábrica de tecidos para quedar ela na casa porque a miña irmá Ana chegara moi destruída e precisaba os seus coidados. Faciamos uniformes para soldados.

– **Alí teñen que vivir outra guerra.**

Cando os alemáns invaden Normandía instalan un campamento onde nós viviamos. Foi un medo terríbel. Meu pai agochou toda a documentación. Nós

daquela xa tiñamos os pasaportes para ir a América pero ao chegar os alemáns todo se foi abaixo. Logo pechou a fábrica de tecidos e eu tiven que ir traballar de criada á casa dunha muller alsaciana. Dese pequeno soldo e as leccións que daba meu pai iamos tirando con moitas penalidades.

– **Aínda falaban entón de volver a Galiza?**

Daquela xa vían que non ía ser posíbel.

– **Despois van para Montauban.**

“VIVA GALIZA CEIBE!”

Intervención de Mª Teresa na homenaxe ao exilio

A primeira vez que tivemos oportunidade de asistir a unha intervención pública de Mª Teresa Alvajar foi en abril de 2007 en Compostela. A Consellaría de Cultura e Deporte, a través da Dirección Xeral de Creación e Difusión Cultural, organizaba no Teatro Principal da capital galega a homenaxe “Mulleres con Memoria” na que foran convidadas máis de trinta mulleres que, dun xeito ou outro, viviran a represión franquista. O a de Alvajar fixo que Mª Teresa fora a primeira en subir ao escenario, apenas comezado o acto. O silencio do teatro rompeuse cun inesperado e enérxico “Viva Galiza Ceibe!” que estremeceu ao auditorio e fixo que os máis dos presentes se preguntaran quen era aquela muller da que apenas existían datos.

Mª Teresa Alvajar pasara case toda a vida fóra da súa Terra, lamentábase de que lle tiveran “roubado a lingua” pero, cando isto dicía, agasallaba cun discurso nun galego fluído, abofé que mantido como un tesouro nas súas casas de Barcelona, París, Montauban, Madrid ou Sevilla. Esa era a primeira intervención á que asistimos. A primeira imaxe viña dun ano atrás, cando ela é xa a única filla supervivinte que asiste ao enterro das cinsas dos seus pais César Alvajar e Amparo López

Recepción do Alcalde de Pontevedra con motivo do Día da Galiza Martir

pez Jean no cemiterio de San Amaro, na Coruña, despois de estaren corenta anos depositados en París.

Nestes dous actos, Mª Teresa Alvajar revélase como unha voz firme na recuperación da nosa memoria, como unha testemuña singular que continúa mantendo a xustiza como un dos obxectivos que conducen a súa vida. Recolle, na súa palabra, a memoria dos seus, de seu pai César Alvajar e, de maneira especial, de súa nai Amparo López Jean, de quen aprendeu a liberdade, o amor á terra e á lingua e a vontade de regresar sempre a este país. Tamén de seu irmán Javier e, con singular relevo, das súas irmás Ana María e Amparo, mulleres con biografías que se entrecuzan pero que, dalgún xeito, teñen como denominador común o ter vivido situacións difíciles e ter saído delas por si propias con valentía.

Quen tivo ocasión de ver falar a Mª Teresa Alvajar en Compostela non perdeu a oportunidade de asistir ás outras citas que a traerían a Galiza no transcorrer dos anos 2007 e 2008, convites que ela aceptou de contado e nos que participou emocionada e contenta polo traballo que se estaba a facer no fin de recuperar a memoria dos que tiveron que abandonar a Terra. Estivo en Compostela no seminario “Memoria e cidadanía” organizado pola CIG-Ensino e a ASPG, na Illa de San Simón na *Homenaxe ao exilio galego* e nas xornadas *Exilios femininos* da Consellaría de Cultura e Deporte en 2008 e pouco despois volveu a Pontevedra a recoller o Premio Día da Galiza Mártir. En todas as súas intervencións retrataba o que o golpe militar e a posterior represión supuxo para ela e para todos os seus. Da infancia feliz na Coruña pasaba ao “nunca máis nos volvimos xuntar” que tantas veces repetiron os membros da súa familia. A menor das Alvajar, posibelmente tamén a menos coñecida ate entón, comezou a ter voz propia, a ser a testemuña única que reaparece con forza para que todos nós lembremos, para convocarnos á súa memoria intacta, aos datos labrados con forza para non ser esquecidos.

Mª Teresa, diante do monumento a Bóveda, coa súa filla Amalia Bóveda.

Meu pai fixo un escrito pedindo que nos deixaran pasar para a zona libre. A Gestapo deunos consentimento. Iamos para Vichy e un policía francés que falaba español parounos antes de chegar. Miña nai tiña medo de que fora un policía de Franco e viña chorando dicindo que meu pai fóra detido. Cando viron que levabamos a documentación en regra deixáronnos marchar e fómonos bañar, porque foran cinco días de viaxe desde Normandía a Vichy. Meu pai decidiu ir a Montauban, onde Azaña tivera un enterro impresionante.

– **Alí vostede casa cun catalán.**

No ano 42. Foi un tema triste. El traballaba nos cuáqueros como xefe de compras e pasou algo do que prefiro non falar. Mandoume a Barcelona a casa da súa nai para contarlle os apuros que estaba pasando e o axudara a saír do pozo no que se metera. Alá fun e atopeime con tres sogras, a miña e as súas irmás, a máis nova de setenta anos. Ia cunha nena de meses e preñada dun neno sen sabelo. Alí tiven de todo menos cariño.

– **Súa nai morrera en Montauban.**

Un mes antes de nacer a nena. Son a única dos fillos que estou alí naquel momento. Miña nai morre de pena. Non teño dúbida. Ana María regresara para intentar mandar a meu irmán a Franza porque miña nai suspiraba por Galiza e polo seu fillo. Escribíalle cartas nas que dicía: "Mándame a estampíña que che pedín...". A estampíña era o seu fillo. Naquel tempo os alemáns invadiran Franza e xa non se puido facer nada.

– **Perde en Barcelona vostede contacto coa familia?**

Escribíame algunha carta con Ana María pero ela estaba tamén en mala situación e non me podía botar unha man. Amparo estaba en Bos Aires e meu pai só en Franza. Alí estiven en traballos moi duros, porque en todas partes dicían: "roxos non". Traballei, por exemplo, nun matoiro clandestino fóra de Barcelona. Erguíame ás cinco da mañá e tiña

unha tortilla francesa como única comida. Era unha vida insoportábel pero tiña que sacar adiante os meus fillos.

– **Co seu pai vólvese atopar de novo en París.**

No 58 volvo a París e estiven alí dous anos e medio. Separárame do meu home e tiña un compañeiro co que tivera unha filla. Cando a nena tiña dous anos pedín excedencia na Mutualidade na que traballaba e marchamos para Franza. Antes pasara por moitas calamidades e traballos moi duros. Son tempos que me fan mal. Non quero recordalos. Cando me atopo co meu pai levo desde o ano 42 sen velo. Avellentara moito. Xa sabía que non volvería a Galiza.

– **Alí ten a súa cuarta filla e ten que facer a súa vida soa.**

Unha vida tremenda. Tiro para adiante tamén grazas a Amparo que me axudaba un pouco. Entón ela estaba en Nacións Unidas e mandábame ca-

Mª Teresa participou en todo canto acto foi convidada para lembrar aos silenciados e, sobre todo, ás silenciadas, como as súas compañeiras da cadea, aquí vémolas intervindo nun acto xunto a profesora Aurora Marco, autora do "Diccionario de mulleres galegas"

Mª Teresa en San Simón na homenaxe ao exilio feminino

da mes algo de cartos. Eu traballaba limpando casas e así fun saíndo adiante porque o meu compañeiro abandonárame.

– **Regresa logo a Madrid.**

Danme finalmente o reingresso na Mutualidade na que traballaba, na sucursal de Madrid, que tarda moito porque non podían soportar que tivese marchado co meu compañeiro a París sen casar. Cando entrei un compañeiro dixo: “coidado con esta que é roxa”. Xa ves o ambiente. Foron anos e anos sen poder falar, sen abrir boca. Cando oín por primeira vez a Internacional no altavoz duns coches que pasaban pola Gran Vía, onde traballaba, comecei a tremer de arriba a abaixo. Nunca deixei de pensar nos que morreran aquí.

– **Vostede volve con emoción a Galiza para participar en actos de recuperación da memoria histórica. Tamén Ana María compartía esa vontade pero Amparo decide non regresar nunca e pasa os seus últimos anos en Monção, na fronteira de Portugal con Galiza.**

Sofrira moito. Foi a Portugal porque, desde alí, podía ver Galiza. Sentaba na beira do río e íanse as mans sinalando. Quería estar en Galiza pero non podía. Creo que todo o que pasara a marcou para sempre. Nucna falou conmigo diso. Nunca quería falar.

– **Amparo ten un aborto antes de baixar do barco que a leva ao exilio de Bos Aires. Daquela xa lle morrera a súa primeira filla.**

Morrera con oito meses nun refuxio de Toulouse, dunha pulmonía. Logo separouse de Arturo Cuadrado.

– **Marcha para Europa.**

A traballar en distintos organismos internacionais. Primeiro na Unesco en París.

– **Dá a impresión de que as tres irmás Alvajar toman as rendas da súa vida con valentía. Teñen biografías inusuais para as mulleres do seu tempo. Inflúe niso a figura da súa nai?**

As tres temos moito da nosa nai. Eu débolle moito e por iso reivindico tanto a súa memoria. Dáme rabia que non se fale dela e só se mente o papel de meu pai. Lembro que cando os alemáns entraron en Normandía miña nai foi quen decidiu que tiñamos que marchar de alí. Entón dixo o que era o lema da súa vida: “o que sexa de un que sexa de todos”.

– **Como ve agora que se esté a recuperar a memoria daquel tempo?**

Moi ben, pero xa se debeu ter feito antes. Foi a peor das guerras. Galiza está chea de mártires. As estampas de Castelao son tremendas. Din dabondo do que pasou aquí, onde non houbo guerra senón crimes, asasinatos, destrución de familias. A min quitáronme todo, a lingua, a terra. Iso non podo perdoalo. Aínda estou no exilio, sigo no desterro, choro e soño por Galiza. Sabes o que é soñar noite tras noite o mesmo? Que volves á terra, que andas polas mesmas rúas, por onde viviches e terminas na Praza de María Pita, mirando a ventá da oficina onde traballaba meu pai. Iso todas as noites. E levántome tan cansa como se tivera feito a viaxe. Sempre co mesmo final, mirando aquela ventá.

– **A súa familia non volve á Coruña pero Ana María teima en traer á cidade as cinsas dos seus pais.**

Así é, e veñen pouco despois da morte de Ana María. Eu tiña pensado que cando morra me incineraran e levaran as miñas cinzas ao Parrote, pero miña irmá díxome que xa que de vivas non estiveramos xuntas pois que nos enteraran xuntas de mortas na Coruña ■